नेपाल सरकार

ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय

वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र

वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र लैगिंक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति,२०७५

श्रावण, २०७५

वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र लैगिंक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति,२०७५

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान एवं नेपाल सरकारले अंगिकार गरेका नीति, निर्देशनहरु तथा लैगिंक समानताको मर्म र भावनालाई आत्मसात गर्दै आफ्ना गतिविधिहरु लक्षित वर्गसम्म पुर्याउनु यो संस्थाको उदेश्य रहेको छ ।

सबैका लागि उज्यालो भन्ने नारालाई सार्थक बनाउन र नवीकरणीय ऊर्जाको विकास तथा विस्तारको माध्यमबाट नेपाली जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने दिशामा केन्द्रले आफ्ना कार्यक्रमहरुलाई केन्द्रीत गरेको छ । महिला वर्गको उत्थान र विकासका लागि लैगिंक र समावेशी विषयलाई यथोचित रुपमा संवोधन गरी लगानीको लक्षित वर्गसम्म अधिकतम प्रतिफल पुगोस भन्ने मान्यता यस केन्द्रको रही आएको छ । विकासका तमाम क्रियाकलापहरुमा महिला, गरिब, पिछडिएको वर्ग, कमजोर समुदाय, जोखिममा रहेका वर्ग र सिमान्तकृत समुदायलाई अग्रस्थानमा सहभागी गराउन सकिएमा यस्ता वर्गहरुको उत्थान भई संपूर्ण समाजको उत्थानमा सकारात्मक प्रभाव पर्नेछ । लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका नीतिहरुलाई आफ्ना कार्यक्रममा समावेश र रुपान्तरण गरी लैगिंक सवाललाई मूलप्रवाहीकरण गर्न यो केन्द्र प्रतिवद्ध रहेको छ । यसको प्रयोगबाट लैगिंक समानता कायम भै नवीकरणीय ऊर्जा क्षेत्रमा सामाजिक समावेशीकरणले सार्थक परिणाम दिनेछ ।

महिला, न्यून आय भएका र सिमान्त वर्गहरुमा हितका लागि ऊर्जाको लाभ र अवसर समान रुपमा पुगोस भन्ने मनसायका साथ केन्द्रले यो नीतिलाई अगाडि सारेको छ । नेपालको संविधान, नेपाल सरकारको चौधौं त्रिवर्षिय योजना र दिगो विकासका लक्ष्यले लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका क्षेत्रमा काम गर्न राज्यलाई निर्देशित गरेका छन् । मानव अधिकार प्रवर्द्धन, संरक्षण र पालनामा नेपालले आफ्नो पूर्ण प्रतिवद्धता सहित मानव अधिकार सम्वन्धी महासन्धिहरुको पक्ष राष्ट्र बनेकोले तिनीहरुको कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नु राज्यका सबै निकायको कर्तव्य भएको छ ।

नेपालको संविधानले अंगिकार गरेका लैगिंक समानता तथा समावेशीकरण सम्वन्धी व्यवस्था, महिला अधिकार सम्वन्धमा नेपालले व्यक्त गरेका प्रतिवद्धता र ऊर्जामा सबको पहुँच कायम गरी दीगो विकास र समानरुपमा नेपाली जनताको जीवनस्तरमा सुधार गर्ने वृहत उदेश्य प्राप्तीका लागि वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रले यो नीति जारी गरेको छ ।

२ लैगिंक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणसँग सम्वद्ध राष्ट्रिय तथा क्षेत्रगत नीतिगत मार्गदर्शन

नेपालको संविधानले नेपाललाई समावेशी र सम्वृद्ध राज्य बनाउने लक्ष्य राखेको छ । संविधानको प्रस्तावनामा “सामन्ती, निरंकुश, केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्य व्यवस्थाले सृजना गरेका सबै प्रकारका विभेद र उत्पीडनको अन्त्य गर्दै; बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक

विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात् गरी विविधता बीचको एकता, सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यबद्धता, सहिष्णुता र सद्भावलाई संरक्षण एंव प्रवर्द्धन गर्दै वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैंगिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछुतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने" उल्लेख भएकोले यस दिशामा केन्द्रले काम गर्न आवश्यक भएको छ ।

नेपाल सरकारको चौधौं त्रिवर्षिय योजनाले सामाजिक न्याय सहितको आर्थिक सम्वृद्धि हासिल गर्ने लक्ष्य लिएको छ । अविकसित क्षेत्र, वर्ग, समुदाय र विपन्न वर्गहरुलाई विकासको मूलधारमा समाहि गराउन कटिवद्ध प्रयास चाहिने महशुस गरेको छ । यसको लागि लक्षित वर्गको पहिचान, स्रोत साधनको न्यायोचित वितरण र गरिवी निवारणका हेतु सामाजिक सुरक्षा अवलम्बन गर्ने योजनाका क्रियाकलापहरु लक्षित गरेको छ ।

नेपाल सरकारले विशेषतः ग्रामीण इलाकाका लागि नवीकरणीय ऊर्जाको जस्तैः लघु तथा साना जलविद्युत, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, जैविक ऊर्जा प्रवर्द्धन, विकास र जडानमा अनुदान दिने नीतिगत व्यवस्था गरेको छ ।

ग्रामीण ऊर्जा नीति, २०६३ बमोजिम ग्रामीण ऊर्जा मूलतः ग्रामीण महिलाबाट गरिने कार्यहरु संग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने हुँदा ग्रामीण ऊर्जा प्रविधिलाई महिला सशक्तिकरणको एक अभिन्न अंगको रुपमा कार्यान्वयन गर्ने भन्ने उल्लेख छ ।

नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान नीति, २०७३ मा नवीकरणीय ऊर्जाका स्रोत तथा प्रविधिको प्रयोगमा अधिकतम कार्यदक्षता बढाउने र एकल महिला, न्यून आय भएका तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट पीडित घरपरिवार र आर्थिक तथा सामाजिक रुपमा पछाडि परेका वर्गलाई नवीकरणीय ऊर्जा प्रयोग गर्न र क्षेत्रीय असमानतालाई कम गरी उनीहरुको जीविकोपार्जनमा सुधार तथा रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्न सहयोग गर्ने उल्लेख छ ।

३. लैगिंक मूलप्रवाहीकरणका आधारभूत सिद्धान्तहरु :-

१) लैंगिक तथा समावेशी विश्लेषण सहितको श्रमशक्ति विभाजन, राज्यको स्रोत साधन माथिको पहुँच र निर्णय लिने स्थानमा पुरुष र महिला दुवैको सामाजिक अवस्थिति र समावेशी स्वरुपको आधारमा नियमित रुपमा खवरदारी गरिनेछ ।

२) केन्द्रको नवीकरणीय ऊर्जा र यससँग सम्वन्धित कार्यक्रमहरुलाई मूल्यांकन गरी वजेट बाँडफाँड तथा कार्यक्रम, संस्थागत व्यवस्थापन, मानव संसाधनका बिषयहरु तथा केन्द्रको अनुगमन तथा

मूल्यांकन प्रकृयामा यसका कार्यक्रम, आयोजनाहरु, सहयोगी निकायहरु र उपभोक्ता समुहहरु समेतमा यसका आधारहरु समेटिने छन् ।

३) लिंग, उमेर, जातजाती, धर्म, वर्ग, शिक्षा, आर्थिक अवस्था, वसोवास वा यस्ता अन्य आधारहरु (जस्तो कि अपांगता, जोखिममा रहेका अल्पसंख्यक समुदाय, जनजाती समुदाय, ग्रामीण वस्तीका न्यून आय भएका वर्ग, दैवी प्रकोपबाट प्रभावित समूह, घरवारविहीन मानिसहरु) लाई प्राथमिकतामा राखी कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्न विशेष प्रवन्ध मिलाइनेछ ।

४) विभेदकारी गतिविधिहरु कायम नहुने गरी लैंगिक एवं सामाजिक मान्यताहरुलाई सम्मान गर्दै केन्द्रको गतिविधिहरु महिला, गरीव तथा निमुखा विपन्न वर्गहरु समक्ष पुगे नपुगेको विश्लेषण तथ्यका आधारमा गरिनेछ ।

४. परिवर्तनको सिद्धान्त

यस केन्द्रबाट प्रवाह हुने सेवालाई प्रभावकारी बनाउने, प्राथमिकता पूर्ण व्यवहार गर्ने, स्रोत र साधनको न्यायोचित वितरण गर्ने, क्षमता विकासका लागि प्राथमिकता दिने जस्ता पक्षलाई ध्यान दिइ लैंगिक मूलप्रवाहीकरणलाई केन्द्रले परिवर्तनको सिद्धान्तको रुपमा स्वीकार गरेको छ । असमानता तथा विभेदहरुलाई संवोधन गर्न केन्द्रले देहायका पक्षहरुमा जोड दिनेछ :

(क) समावेशी विकासका लागि गरिने समान अवसरको व्यवहारिक मान्यताले राज्यबाट विविध कारणले पछि परेका र पारिएका महिला, न्यून आय भएका र सिमान्तकृत वर्ग समक्ष ऊर्जाको पहुँच पुर्‍याई जीवनस्तरमा वृद्धि गर्ने ।

(ख) कुनै निर्णय विशेषबाट उनीहरुलाई मर्का परेको रहेछ भने त्यसको प्रतिवाद गर्न सक्षम वनाउने, आफ्नो जायज कुराहरु जाहेर गर्न सक्ने किसिमले क्षमता अभिवृद्धि गराउने ।

(ग) आफ्नो जीवनयापनमा अर्थपूर्ण परिवर्तन ल्याउने उद्देश्यका साथ स्थापना भएका संस्थाहरुलाई थप जवाफदेही बनाउन महिला, विपन्न वर्ग, लगायतको साझा चौतारी निमार्ण गर्ने ।

(घ) विभेदकारी नीति, विचार तथा मूल्य मान्यताहरुलाई सच्याई समावेशी सिद्धान्त अनुरुप ढाल्ने ।

५. नीतिको दूरदृष्टि, ध्येय र उद्देश्यहरुः

५.१ दूरदृष्टि (Vision)

महिला र पुरुष दुवैको सामाजिक अवस्था/परिवेश, जातियता, आय-आर्जन, उमेर, शारिरीक अवस्था, भौगोलिक अवस्था र परियोजनाबाट प्रभावित व्यक्तिहरु (Project Affected People) को नवीकरणीय ऊर्जामा समान र समतामूलक पहुँच, अवसर र लाभ पुऱ्याउने ।

५.२ ध्येय (Mission)

विभिन्न नीतिहरु, कार्यक्रमहरु, योजना र बजेटमा समान व्यवहारका साथै महिला, गरिव र वञ्चितीकरणमा परेका वर्गलाई सशक्तिकरण गर्न लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण नीति सबैमा सुनिश्चित गर्ने ।

५.३ उद्देश्यहरु (Objectives)

क. ग्रामीण महिलाहरु, गरिव, विपन्न, सिमान्तकृत वर्ग, जोखिमयुक्त जनसंख्या र सामाजिक रुपमा वञ्चितीकरणमा परेका वर्गहरुको जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउन नवीकरणीय ऊर्जाका विभिन्न प्रविधिहरुको अधिकतम उपयोग र परम्परागत प्रविधिहरुमा निर्भरता कम गरी रोजगारीको सृजना गर्ने ।

ख. महिला, गरिब र वञ्चितीकरणमा परेका वर्गलाई ऊर्जा प्रणालीहरुको संयन्त्रमा सक्रिय सहभागिता गराउने र उचित निर्णय लिन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

ग. महिला, गरिब र वञ्चितीकरणमा परेका वर्गलाई ऊर्जा प्रणालीहरुको प्रयोग गर्नबाट बाधा पुऱ्याउने लैङ्गिक भेदभावका साथै सामाजिक मूल्य मान्यताहरुमा परिवर्तन ल्याउन सहायता गर्ने र उपयुक्त अवसरहरुलाई बढावा दिने ।

६. मूल प्रवाहीकरणका रणनीतिहरु

६.१ नवीकरणीय ऊर्जामा आर्थिक सहायता र कर्जा सम्बन्धी सेवाहरुमा महिलाहरुको पँहुच बढाइने छ ।

६.२ नवीकरणीय ऊर्जा सम्बन्धी परियोजनाहरु र कार्यक्रमहरुमा सरकारी मापदण्ड अनुसार महिलाको संलग्नता र हक पहिचान गरी उचित पारिश्रमिकको व्यवस्था गरिने छ ।

६.३ पुरुष, महिला र विपन्न वर्गहरुका लागि नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिको पँहुचमा वृद्धिका लागि उक्त प्रविधिहरुमा लाग्ने अग्रिम लागतलाई कम गरी उपभोग गर्न सकिने बनाउन आवश्यक उपायहरु विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याईनेछ ।

६.४ ऊर्जाको पँहुच नपुगेका दुर्गम तथा पिछडिएको क्षेत्र र समुहका विशेष गरी विपन्न र गरिव पुरुष तथा महिलाहरुका लागि विशेष वितरण प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

६.५ विभिन्न जात-जातिका महिला र पुरुषहरुमा समान रुपमा नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिहरु बारे सूचना तथा सेवाको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ ।

६.६ ऊर्जाका विभिन्न परियोजनाहरुको प्राविधिक पक्षहरुमा महिला र विपन्न वर्गको सक्रिय सहभागिता गराई पूर्वाधार विकास व्यवस्थापनमा सहभागि हुन प्रोत्साहन गरिनेछ ।

६.७ परियोजना चक्रको विभिन्न चरणहरुमा महिला र विपन्न वर्गहरुलाई प्रभावकारी रुपमा संलग्न गराई परामर्श लिइने वातावरणको सृजना गरीनेछ ।

६.८ ऊर्जा सम्बन्धी योजना, कार्यक्रम र निर्णय लिँदा महिला तथा सिमान्तकृत वर्गको समान सहभागिता सुनिश्चित गर्नुका साथै निर्णय प्रक्रियामा प्रभाव पार्ने क्षमतामा अभिवृद्धि गरिनेछ ।

६.९ महिला र सामाजिक रुपमा वञ्चितीकरणमा परेका वर्गलाई नविकरणीय ऊर्जाको सेवा प्रदायकको रुपमा प्रर्वद्धन गर्नका लागि थप सहयोग प्रदान गर्ने वा सहज /सवल वातावरण (Enabling Environment) सिर्जना गरिनेछ ।

६.१० नवीकरणीय ऊर्जा क्षेत्रको संस्थागत नीति, नियमित कार्य ढाँचा र संयन्त्रहरुलाई संशोधन गरी महिला, गरिव र वञ्चितीकरणमा परेका वर्गहरुको मुद्दाहरुलाई स्पष्ट रुपमा संबोधन गर्ने वा कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।

६.११ कार्यस्थलमा विविधता बढाउन विशेष गरी महिला तथा सामाजिक रुपमा वञ्चितीकरणमा परेकाहरुका लागि केन्द्रको विभिन्न तहमा संलग्न गराउने साथै लैङ्गिक समावेशीकरणको अवधारणालाई उपयुक्त वातावरण सुनिश्चित गरिनेछ ।

६.१२ जलवायू परिवर्तनका कारण हुन गएको सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय लैङ्गिक समानता तथा समाजिक समावेशिकरण (लै.स.सा.स) अन्तर (GESI Gap) लाई न्यूनीकरण गर्न जलवायू परिवर्तनका असरहरु न्यूनीकरणका योजना र क्रियाकलापहरुलाई बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।

६.१३ नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिहरुको उपभोग तथा वितरणमा उत्तरदायित्व र पारदर्शिता कायम गरी स्थानीय रुपमा उपयुक्त नमुना विकासमा स्थानीय समुदाय र सम्बन्धित सरोकारवालाहरु संलग्न गराईने अवधारणाको विकास गरीनेछ ।

६.१४ गुणस्तरीय र उचित दस्तावेजीकरण गरी लैङ्गिक समानता तथा समाजिक समावेशिकरण मूल प्रवाहिकरणमा विशेष जोड दिने र सम्पन्न भएको कार्यलाई प्रकाशन तथा प्रशारण गरिने छ ।

६.१५ केन्द्र भित्र हुन सक्ने असामान्य क्रियाकलाप तथा व्यवहार (जस्तैः मौखिक गाली गलौज, जुनै माध्यमबाट हुने यौन दुर्व्यवहार आदि) लाई संबोधन गर्न छुट्टै जेसी गुनासो सुनुवाई समिति (GESI Grievance Handling Committee) स्थापना गरिनेछ र सो को लागि परामर्श दिने व्यवस्था गरिने छ ।

६.१६ केन्द्र भित्र गर्भवती महिला, स्तनपान र स्वास्थ्य ईकाईको सुविधाका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरुको विकास र व्यवस्थाको जिम्मेवारी माथि उल्लेखित समितिको हुनेछ ।

६.१७ कुनै पनि सूचना उपलब्ध गराउनु अगाडि र कुनै पनि फोटो अथवा भिडियो खिच्नु अथवा बाँड्नु अगाडि पुर्व स्वीकृती लिनु पर्नेछ ।

६.१८ सरोकारवाला निकाय तथा संस्थाका सबै जनशक्तिमा लै.स.सा.सको दृष्टिकोण (GESI Perspective) र व्यवहार (practice) को विकास गर्न लै.स.सा.स शिक्षा (GESI Education) प्रदान गरिनेछ ।

६.१९ केन्द्रको जेसी आचार संहिता (GESI Code of Conduct) सम्पूर्ण कर्मचारीहरुलाई हस्ताक्षर गराई कार्यान्वयन गरिनेछ ।

७. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

लैङ्गिक समानता नीतिको कार्यान्वयनको अनुगमन, मूल्याङ्कन र समिक्षा गर्न जरुरी छ र विशेष गरी ऊर्जा क्षेत्रमा महिला, गरिव, विपन्न, पिछडिएका वर्ग, जोखिमयुक्त जनसंख्या, परियोजना प्रभावित र सामाजिक रुपमा वञ्चितीकरणमा परेका वर्गहरुको विभिन्न मुद्दाहरु संबोधन गरिनेछ । वै.ऊ.प्र.के. र यसका परियोजनाहरुमा विभिन्न सूचनाहरुलाई संकलन, संरक्षण, विश्लेषण र व्याख्या गर्नु, प्रमाणहरुलाई विश्लेषण गर्नु, मूल्याङ्कनको विभिन्न सूचकहरुलाई साथै रिपोर्टहरुको फारम र ढाँचाहरुको माध्यमबाट लैंगिक तथा सामाजिक पहिचान छुट्टिने तथ्यांक (GESI Segregated Data) तयार गरी GESI मा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरीनेछ ।

#